

milletlerarası taahhütler altına girmeyi öngörmekteydi. Ayrıca paktın Arap Birliği üyelerine ve bölgedeki güvenlik ve barışla ilgili olup da taraflarca da tanınmış bulunan ülkelere üyelik konusunun açık olduğu, en az dört ülkenin pakta katılmasından sonra bakanlar düzeyinde bir dâimî konseyin kurulacağı, paktın 5 yıl için yürürlükte kalacağı ve 5'er yıllık sürelerle yenileneceği de kararlaştırıldı.

Asıl amacı bölge devletlerini ortak bir teşkilât içinde bir araya getirmek, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya inmesini engellemek, bölgenin savunmasını Batı savunma ittifakına bağlamak ve Batı'nın bölgedeki çıkarlarını korumak olan Bağdat Paktı, 5 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te de İran'ın katılmaları üzerine Kasım 1955'te Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında Karşılıklı Güvenlik ve Savunma İşbirliği Teşkilâtı haline döndü. Bölge ülkelerinin ortak güvenlik ve savunma için iş birliğini sağlamak amacıyla yönelik olmakla birlikte pakt, kuruluşundaki yanlışlık yüzünden bölgede birleştirici olamamış, âdeta Ortadoğu'yu parçalamıştır. Nitekim Bağdat Paktı bölgede yeni çatışmalara ve bloklaşmalara sebep olduğu gibi bölgeyi milletlerarası çatışma alanlarından biri haline de getirmiştir. Arap Birliği'ne mensup ülkelerden sadece Irak'ın pakta girmesi, bölge ülkesi olmadığı halde eski bir sömürgeci ülke olan İngiltere'nin paktın üyesi olması ve bölgede Batı yanlısı bir politika takip eden Türkiye, İran ve Pakistan'ın pakta dahil olmaları sebebiyle, Batı'ya karşı olan ülkeler tarafından şiddetle eleştirilmiş ve Batı sömürgeciliğinin yeni bir biçimi olarak değerlendirilmiştir. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan aralarında ayrı bir antlaşma imzalamak için çalışmalar yapmış, Irak Arap dünyasında iyice yalnızlığa itilmiş, bu gelişmeleri kendi güvenliğine yönelik bir terip olarak değerlendiren İsrail de diğer Arap ülkeleri gibi şiddetli tepki göstermiştir.

Çevreleme politikasına göre bir Ortadoğu savunma ittifakı kurmaya çalışan ve Bağdat Paktı'nın kurulmasında büyük katkısı olan Amerika Birleşik Devletleri, paktın bölgede birliği sağlayamayacağını görmesi üzerine, pakta üye olarak katılmamakla birlikte ilgisiz de kalmamıştır. Bunun için paktın ilk konsey toplantısına (21-22 Kasım 1955) sivil ve askerî gözlemciler göndermiş, ittifakın

Ortadoğu'nun güvenlik ve istikrarı için önemli olduğunu ve destekleneceğini bildirmiş, ekonomik komite ile bozguncu faaliyetleri önleme komitesine üye olmuş, Bağdat'a bir askerî irtibat grubu yollamış ve 1957'de de paktın askerî komitesine üye olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya girişini önlemek amacıyla yönelik olan Bağdat Paktı'nın, bu alanda amacına ulaşması şöyle dursun tam aksine Sovyetler'in bölgeye girişini hızlandırdığı söylenebilir. Nitekim pakta şiddetle karşı olan Mısır, Çekoslovakya ile silâh yardımını öngören bir antlaşma yaparak Sovyetler Birliği ve Doğu bloku ülkeleriyle yakınlaşmıştır. Pakt sayesinde bölgede nüfuzunu arttırmaya çalışan Amerika Birleşik Devletleri karşısında Arap ülkeleri Sovyetler Birliği'ne yönelmişler ve böylece Sovyetler Birliği'nin bölgede güçlü ve nüfuzu artmıştır.

Türkiye açısından da Bağdat Paktı başarılı olamamıştır. Batı ittifakı içerisinde yerini alan Türkiye'nin Ortadoğu'da Batı'lı sömürgeci ülkelerle birlikte hareket etmesi, onu Araplar arası çatışmalarla karşı karşıya getirmiş ve kendisine yönelik eleştirileri arttırmıştır. Irak'ın dışındaki diğer Arap ülkelerinin de pakta katılacaklarını ummakla yanlış olan Türkiye'nin Mısır ve Suriye ile ilişkileri bu sebeple bozulmuştur. 1945'ten itibaren gerilemeye başlayan Türk - Arap ilişkileri bu pakt yüzünden kopma noktasına gelmiştir. Ayrıca paktın kuruluşunda önemli rol oynayan Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri de olumsuz şekilde etkilenmiştir. Pakt sebebiyle Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği Ortadoğu'da karşı karşıya gelirlerken Türkiye de bundan fazlasıyla etkilenecekti.

Bağdat Paktı'nın tek Arap üyesi olan Irak diğer Arap ülkeleri tarafından iyice yalnızlığa itildiği gibi içeride de önemli bir muhalefetin gelişmesi önlenememiştir. Bunun sonucu olarak Irak'ta 14 Temmuz 1958'de gerçekleşen kanlı ihtilâl paktın sonunu hazırlamıştır. İhtilâlden sonra iktidarı ele alan yeni Irak yönetiminin 24 Mart 1959'da ittifaktan ayrıldığını bildirmesi üzerine, Bağdat Paktı merkezini Ankara'ya taşıyarak adını Merkezî Antlaşma Teşkilâtı (CENTO) şeklinde değiştirmiştir. Bağdat Paktı'nın Irak dışındaki üyelerinin yer aldığı CENTO faaliyetlerini daha çok ekonomik, kültürel ve teknik iş birliği alanına kaydırmıştır (bk. MERKEZİ ANTLAŞMA TEŞKİLÂTI).

BİBLİYOGRAFYA:

Düstur, Üçüncü tertib, İstanbul 1293, XXXVI, 422-425; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Başlıca Siyasi Andlaşmaları*, Ankara 1965, s. 435-440; Ömer E. Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara 1972, s. 51-80; Mehmet Gönülöb — A. Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara 1974, s. 269-291; a.mlf., "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı: 1945-1961", *SBFD*, XXI/1 (1966), s. 167-170; H. C. d'Encausse, *La Politique Soviétique au Moyen-Orient: 1955-1975*, Paris 1975, s. 27-28; a.mlf., "Le Moyen-Orient devant le Modèle Soviétique", *Les Nouveaux Etats Dans Les Relations Internationales*, Paris 1962, s. 77; Mahmut Dikerdem, *Ortadoğu'da Devrim Yılları: Bir Büyükelçinin Anıları*, İstanbul 1977, s. 161-163; Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara 1983, s. 354-366; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara 1987, s. 491-492, 524-528; N. C. Chatterji, *A History of Modern Middle East*, New Delhi 1987, s. 95-97, 222-227; Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Washington Büyük Elçiliği*, Ankara 1987, II/2, s. 503-506; M. Perlman, "Egypt Versus the Baghdad Pact", *Middle Eastern Affairs*, VII, New York 1956, s. 95-101; Yuluğ Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası", *TTK Belleten*, XXXIX/154 (1975), s. 285-287; J. A. Kechichian, "Baghdad Pact", *Elr*, III, 415.

DAVUT DURSUN

BAĞDATLI İSMÂİL PAŞA

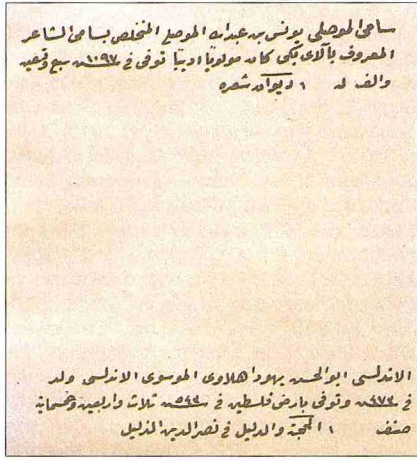
(1839-1920)

Asker, bibliyografya ve hal tercümesi âlimi.

Bağdat'ta doğdu. Irak'ın Süleymaniye şehri ileri gelenlerinden Baban ailesine mensup olduğu için Babanî veya Babanzâde lakabı ile de anılır. Babasının adı Mehmed Emin, dedesinininki de Selim'dir. Irak'ta halkı askerliğe teşvik maksadıyla

Bağdatlı
İsmâil
Paşa

Bağdatlı İsmâil Paşa'nın *Hediiyetü'l-Ârifîn* adlı eserinin kendi el yazısıyla ferağ kaydı (*Keşfü'z-zunûn*, I, mukaddime)

la açılan Zâbit Mektebi'nde okuyarak subay çıktı. 1875'te İstanbul'a gitti ve 1878'de hayatının bundan sonrasını geçireceği Bakırköy'e yerleşti. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra mirilivâ rütbesiyle Jandarma Dairesi ikinci şube müdürü oldu. 1920'de bu görevden emekli olduktan üç ay sonra vefat etti ve İstanbul'da Bakırköy Mezarlığı'na defnedildi.

Eserleri. Askerlikle ilmî çalışmalarını beraber yürüten İsmâil Paşa İstanbul'a gelişinden az sonra başladığı ve otuz beş yıllık bir emek mahsulü olan iki önemli eseriyle ilim âleminde tanınmıştır. 1. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. *Keşfü'z-zunûn*'a zeyil olarak Arapça kaleme aldığı bu eserinde Kâtib Çelebi'nin göremediği yahut bahsetmediği veya ondan sonra yazılan çeşitli ilim dallarından dört bin kadar Arapça, Farsça ve Türkçe kitap hakkında kısa bibliyografik bilgiler vermektedir. *Keşfü'z-zunûn* için meydana getirilmiş zeyiller içinde en genişi İsmâil Paşa'nın bu eseridir. Eser tamamlanmasını takip eden uzun bir bekleyiştikten sonra müellif nüshası esas alınarak Şerefeddin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge tarafından iki cilt halinde yayıma hazırlanıp Millî Eğitim Bakanlığı'nca İstanbul'da basılmıştır (I-II, 1945-1947). Duyulan ihtiyaç üzerine eserin 1972'de tıpkı basımı yapılmıştır. Ayrıca Tahran'da yapılmış birçok ofset baskısı da vardır. *İzâhu'l-meknûn*'un müellif hattı ek-sik bir müsvedde nüshası Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlüğü Kütüphanesi'nde (İstanbul) bulunmaktadır. 2. *Hediiyetü'l-Ârifîn*, *esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-muşannifîn*. Büyük bir biyografî ve bibliyografya ansiklopedisidir. İki ciltlik eserde İslâm âleminde yetişmiş 9000 civarında müellifin (I. ciltte 5398) hal tercümesi ve bunların çeşitli ilim dallarına ait 50.000 civarında kitabı (I. ciltte 25.000 eser) söz konusu edilmektedir. Bazı müellifler hakkında çok kısa bilgi ile yetinilirken bazılarının hayatları ve eserleri hakkında ise oldukça geniş bilgi verilmiş, Türk olanlar isimlerinin yanına yıldız işareti konularak ayrıca belirtilmiştir. *Hediiyetü'l-Ârifîn* müellif nüshası esas alınarak Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnâl ve Avni Aktuç tarafından iki cilt halinde yayıma hazırlanıp Millî Eğitim Bakanlığı'nca I. cildi 1951'de, II. cildi de 1955'te İstanbul'da basılmıştır. Bu eserin de *İzâhu'l-meknûn* gibi Tahran'da yapılmış birçok ofset baskısı vardır. Ayrıca Nail Bayraktar'ın eserde adı geçen müelliflerin şöhret buldukları künye, nisbe, mahlas ve lakapları esas alarak hazırladığı yeni bir indeks Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır (*Hediiyetü'l-Ârifîn*, *Esmâ'ü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Muşannifîn Şöhretler İndeksi*, İstanbul 1990).

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, nâsirlerin girişi, I, 13; *İzâhu'l-meknûn*, I, 158; *Osmanlı Müellifleri*, III, 28; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 193; Kehlâle, *Mucemü'l-mü'ellifîn*, II, 289-290; Bâkir Emîn el-Verd, *A'lamü'l-İrâkî'l-hadîs (1869-1969)*, Bağdad 1977, I, 129-130; İmâd Abdüsselâm Raûf, *et-Târîh ve'l-mü'errihûne'l-İrâkıyyûn*, Bağdad 1983, s. 284-285; Zirikî, *el-A'lam* (Fethul-lah), I, 326; *Ma'al-Mektebe*, s. 79-80; İzzüddin Tenûhî, "Hediiyetü'l-Ârifîn", *MMAdm.*, XXX/1 (1955), s. 129-131; Rudolf Sellheim, "İsmâ'îl Başa Al-Bağdâdî, Hadîyat al-Ârifîn asma' al-mu'allifîn wa âtâr al-muşannifîn", *Oriens*, VIII, Leiden 1955, s. 295-296; "Baban-zâde İsmail Paşa", *TDEA*, I, 275; "İsmail Paşa (Bağdatlı)", *ABR.*, XII, 42.

HULÛSİ KILIÇ

BAĞDATLI MEHMED FEHMÎ

Fehmî b. Abdîrahmân
b. Selîm el-Hazrecî
(1873-1944)

Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde
Arap edebiyatı tarihi
müdürlüğü yapan Iraklı âlim.

Musul'da doğdu. *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* adlı eserinde "müderrişzâde" sıfatını kullandığına göre babası veya dedesi de müderrişti. Bağdat'ta vilâyet matbaası idaresiyle resmî *Zevrâ* gazetesini yazı işlerinde çalıştı. Bağdat'tan İs-

Bağdatlı
Mehmed
Fehmî

tanbul'a giderek orada Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Arap edebiyatı tarihi müdürlüğü yaptı. Siyasî faaliyetlerde de bulunan Mehmed Fehmî 1912'de İstanbul'da Hizbül'-ahd'i kuranlar arasında yer aldı. Irak'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasından sonra bu ülkeye gitti. 1921'de Bağdat'ta II. Faysal'ın sarayında teşrifat müdürlüğü görevinde bulundu. 1924-1930 yılları arasında Bağdat'taki Âlû'l-Beyt Üniversitesi'nde rektörlük yaptı. Kısa bir süre de Maarif vekili oldu. Ancak Irak'ın İngilizler'le yaptığı anlaşmaya karşı çıkarak bakanlıktan istifa etti. Bu konuda yazdığı makalelerde yönetime karşı sert tenkitlerde bulundu. Bu yazılarından dolayı Irak hükûmeti onu Kuzey Irak'a sürgüne gönderdi. Sürgünden döndükten sonra ölümüne kadar inzivaya çekildi ve Bağdat'ta vefat etti.

Eserleri. Ana dili olan Arapça yanında Fransızca ve bilhassa Türkçe'yi de çok iyi bilen Bağdatlı Mehmed Fehmî'nin en meşhur eseri *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*'dir (İstanbul 1335/1917). Edebiyat Fakültesi'nde takrir ettiği derslerden oluşan bu hacimli çalışmasında müellif "Maksad" başlığı altındaki giriş kısmında, basım hazırlıkları yapılan eserin dört ciltten ibaret olacağını ve Cähiliye döneminden itibaren sırasıyla *muhadramûn**, *müvellidûn** ve *muhdesûn** u, ayrıca çağdaş Arap edebiyatı tarihini ihtiva edeceğini ifade etmektedir. Ancak bunlardan sadece I. cilt neşredilmiş, I. cilde ait zeyille diğer üç cildi neşredilmemiştir.

950 sayfadan ibaret olan ve sadece Cähiliye dönemi Arap edebiyatının bir kısmına tahsis edilmiş bulunan bu ilk cilt, müellifin de belirttiği gibi, önce çerçevesi geniş tutularak konuyla ilgisi olmayan ayrıntılı bilgilere yer verildiğinden eksik kalmış ve bu sebeple bir zeyille ikmal edilmek istenmiştir. Bununla